

УДК 78.072(477.85)(092)Воробкевич

Цитування:

Каплієнко-Ілюк Ю. В. Теоретичне музикознавство на Буковині (на прикладі підручника гармонії С. Воробкевича). *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2023. № 2. С. 148–153.

Kapliyenko-Iliuk Yu. (2023). Theoretical Musicology in Bukovyna (on the Example of S. Vorobkevych's Harmony Textbook). *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal*, 2, 148–153 [in Ukrainian].

Каплієнко-Ілюк Юлія Володимирівна, доктор мистецтвознавства, доцент, професор кафедри музикознавства, композиції та виконавської майстерності Дніпропетровської академії музики імені М. Глінки
<https://orcid.org/0000-0002-6114-9680>
yuliyakaplienko@gmail.com

ТЕОРЕТИЧНЕ МУЗИКОЗНАВСТВО НА БУКОВИНІ (НА ПРИКЛАДІ ПІДРУЧНИКА ГАРМОНІЇ С. ВОРОБКЕВИЧА)

Мета роботи – охарактеризувати стан теоретичного музикознавства на Буковині у період кінця XIX – початку XX століття на основі праці Сидора Воробкевича «Музична гармонія». **Методологія дослідження.** Стаття підготовлена з використанням таких методів дослідження: історичний, біографічний, культурологічний, метод теоретичного узагальнення. Системний підхід наукового дослідження допоміг здійснити аналіз праці, що стала однією зі спроб адаптації теоретичних основ музичної гармонії потребам багатонаціонального середовища буковинського краю. **Наукова новизна** – в статті вперше ґрунтовно проаналізовано музично-теоретичну працю, що стала основою теоретичної підготовки фахівців з музичного мистецтва на Буковині, здійснено висновки про особливості музикознавства краю. **Висновки.** Одна з перших теоретичних праць на Буковині, що з'явилася в період Австро-Угорського володарювання в краї, – підручник з гармонії Сидора Воробкевича. Незважаючи на те, що переважна більшість завезених книг та праць місцевих діячів мистецтва, була написана німецькою мовою, «Музична гармонія» С. Воробкевича – румуномовна, адже велику частину населення краю склали румуни. Потреба створення такого підручника була надзвичайно актуальною серед музикантів Буковини та Чернівців. С. Воробкевич створив одну з перших праць теоретичного музикознавства на Буковині, що стала основою музичної освіти краю. Праця Сидора Воробкевича повністю відповідає традиціям другої половини XIX століття та підтверджує думку про те, що термінологія, методичне пояснення основ теорії музики, зокрема музичної гармонії, на той момент знаходилися на стадії розвитку, та зазнали змін вже у наступному столітті. «Музична гармонія» С. Воробкевича – джерело інформації про основні постулати теоретичного музикознавства, пов'язані з принципами гармонічного мислення, що, на думку автора підручника, є обов'язковим підґрунтям успішної композиторської діяльності.

Ключові слова: мистецтво Буковини, музикознавство, музична освіта Буковини, музична гармонія, теорія музики.

Kapliyenko-Iliuk Yuliya, Doctor of Science in Art Criticism, Associate Professor, Professor of the Department of Musicology, Composition and Performance, Dnipropetrovsk Academy of Music named after M. Glinka

Theoretical Musicology in Bukovyna (on the Example of S. Vorobkevych's Harmony Textbook)

The purpose of the work is to characterise the state of theoretical musicology in Bukovyna in the late nineteenth and early twentieth centuries on the basis of Sydir Vorobkevych's work "Musical Harmony". **Research methodology.** The article is based on the following research methods: historical, biographical, cultural, and theoretical generalisation. The systematic approach of scientific research helped to analyse the work, which became one of the attempts to adapt the theoretical foundations of musical harmony to the needs of the multinational environment of the Bukovyna region. **Scientific novelty** is that for the first time, the article thoroughly analyses the music-theoretical work that became the basis for theoretical training of music specialists in Bukovyna, and draws conclusions about the peculiarities of musicology in the region. **Conclusions.** One of the first theoretical works in Bukovyna to appear during the period of Austro-Hungarian rule in the region was a textbook on harmony by Sydir Vorobkevych. Despite the fact that the vast majority of imported books and works of local artists were written in German, S. Vorobkevych's "Musical Harmony" was written in Romanian, as the majority of the region's population was Romanian. The need for such a textbook was extremely relevant among the musicians of Bukovyna and Chernivtsi. S. Vorobkevych created one of the first works of theoretical musicology in Bukovyna, which became the basis of musical education in the region. Sydir Vorobkevych's work is fully in line with the traditions of the second half of the nineteenth century and confirms the idea that the terminology and methodological explanation of the foundations of music theory, in particular musical harmony, were at the stage of development at that time and underwent changes already in the next century. S. Vorobkevych's "Musical

harmony” is a source of information about the basic postulates of theoretical musicology, related to the principles of harmonic thinking, which, according to the author of the textbook, is an indispensable basis for successful composing.

Key words: art of Bukovyna, musicology, musical education of Bukovyna, musical harmony, music theory.

Актуальність теми дослідження. Буковинське музикознавство зародилось у період становлення краю як політичної, економічної, соціальної та релігійно-культурної одиниці Австро-Угорської імперії. Його розвиток відбувався в умовах сприяння з боку влади культурно-освітнім процесам. Зважаючи на політику онімечення краю та на багатонаціональне середовище Буковини, зокрема Чернівців, маємо праці німецькою, румунською та українською мовами. Праці з музичного мистецтва та культури періоду австро-угорського володарювання представляють напрямки історичного й теоретичного музикознавства. Історичною можна вважати розвідку Антона Норста «Товариство сприяння музичному мистецтву на Буковині» (*Der Vereines zur Förderung der Tonkunst in der Bukowina*), яка написана німецькою мовою у 1903 році [8]. Праця розповідає про розвиток культури і мистецтва на Буковині у період від 1775 до 1902 року. Початковий розділ написав професор Чернівецької цесарської гімназії – Адальберт Мікуліч, який став одним з основоположників музикознавчої думки на Буковині.

У галузі теоретичного музикознавства активно працював буковинський композитор, педагог – Сидір Воробкевич. У його доробку знаходимо кілька музично-теоретичних праць, зокрема підручник «Музична гармонія» (*Manual de Armonia musicale*) [9], написаний румунською мовою у 1869 році, та німецькомовний посібник «Короткий, загальний курс навчання музики для школи і дому» (*Kurse, allgemeine Musiklehre für Schule und Haus*), що мав два видання – 1871 та 1877 року [10].

Проте, сучасне українське музикознавство не достатньо приділило уваги вивченню проблеми дослідження іншомовних праць про музичне мистецтво та теоретичних розробок в галузі теорії, гармонії, контрапункту, що були створені митцями, науковцями, вчителями Буковини ще на початку формування української музикознавчої думки. Отже, дослідження теоретичного музикознавства на Буковині, зокрема музично-теоретичних праць С. Воробкевича, актуальне та має перспективи, що дозволяють враховувати досвід минулого в створенні нових програм викладання циклу музично-теоретичних дисциплін у навчальних закладах України, орієнтованих на національні традиції.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження музичного мистецтва та культури Буковини було нерівномірним, адже нестабільність геополітичного становища краю не виробило певної послідовності в процесі формування музикознавчої школи регіону. Становлення музикознавчої думки відбулося в період Австро-Угорщини, майже призупинилося в період радянської влади та набуло нового етапу в період української незалежності. Відродження музикознавства на Буковині завдячує діяльності науковців кафедри музики Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. На початку 90-х років ХХ ст. було розроблено наукову стратегію кафедри, спрямовану на дослідження музичної культури Буковини. Так, під орудою доцента кафедри О. Залуцького, було започатковано курс «Музичне краєзнавство», в межах якого організовувалися різноманітні краєзнавчі заходи, видання посібників, наукових праць. Цей напрямок, згодом, поширився на всю освітньо-професійну програму кафедри. Науковці кафедри, зокрема А. Кушніренко, Я. Вишпінська, О. Залуцький, Ю. Каплієнко-Ілюк та інші, досліджували минуле та сучасність Буковини, творчу спадщину митців краю, враховуючи нові джерела інформації про культурне життя Чернівців. Вийшли в світ: колективна праця «Історія музичної культури й освіти Буковини» [3], посібники О. Залуцького [4; 5; 6], монографія про стилеві парадигми музичного мистецтва Буковини Ю. Каплієнко-Ілюк [2]. Розвитку музикознавства на Буковині, зокрема дослідженню музикознавчих праць краю, не приділяється значна увага. Проте, дослідженню підручників та посібників С. Воробкевича, в контексті розгляду навчально-методичного забезпечення викладання музичних дисциплін в освітніх закладах Буковини, присвячено матеріали з підрозділу посібника Я. Вишпінської [1]. Водночас, музикознавець і педагог С. Процик, який досліджував спадщину Сидора Воробкевича, в журналі «Музика», ще 1977 року видання, надав оцінку підручнику «Музична гармонія» та зазначив вплив на формування музикознавчих поглядів С. Воробкевича праць відомих на той час теоретиків, зокрема І. Лобе, А. Маркса, А. Рейхи, Е. Ріхтера [7].

Мета дослідження. Головна мета цієї праці – характеристика стану теоретичного музикознавства на Буковині у період кінця

XIX – початку XX століття на основі праці Сидора Воробкевича «Музична гармонія».

Виклад основного матеріалу. Теоретичне музикознавство Буковини представлено працями буковинського композитора, педагога кінця XIX – початку XX століття – Сидора Воробкевича, зокрема його підручником «Музична гармонія» (Manual de Armonia musicale) [9]. Праця була видана 1869 року в Чернівцях, написана румунською мовою та призначена для широкого кола музикантів. Вона стала одним з перших румуномовних джерел практичного засвоєння основ гармонії (рис.1).

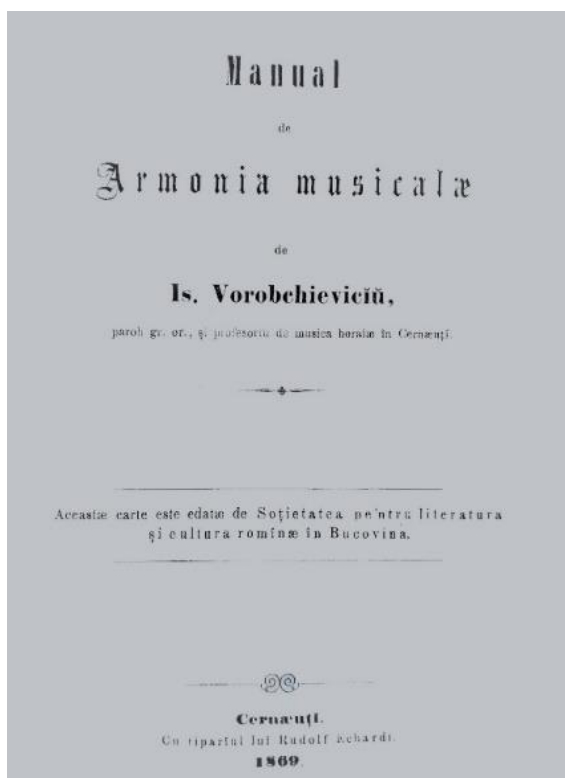

Рис. 1. С. Воробкевич «Музична гармонія»: титульна сторінка

Як відзначає автор у передмові, перша спроба створення підручника відбулася ще у 1866 році, а в 1867 році вона була відправлена на дослідження до румунської консерваторії у Бухаресті. Після тотальної переробки праця набула того вигляду, у якому видана для потреб чернівецького румунського товариства.

Мета створення цього підручника, як вказує автор, – «знайомство початківців із законами музики, поступове опанування принципами благозвучного поєднання тонів та гармоній, застереження їх від здійснення помилок» [9, VIII]. Воробкевич зізнається, що на момент написання цієї книги він був «еклектиком», тому «звертав увагу на все, що його оточувало» та дотримувався принципу

«навчатися всьому та обирати найкраще». У своєму підручнику він прагнув «зібрати й упорядкувати найважливіші музичні закони, викласти їх якомога зрозуміліше та точніше» [Там само].

«Музична гармонія» складається з трьох частин, де перші дві – підготовчі етапи для засвоєння основних правил гармонії. Оскільки підручник розрахований на початківців, Воробкевич вирішує приділити увагу темам з теорії музики, знання з яких – необхідна основа оволодіння законами гармонічного мислення.

Перша частина підручника – «Загальні ідеї (поняття) з музичної грамоти» – коротко розповідає про теоретичні основи музики, починаючи від перших форм нотації, системи ключів, реформи Гвідо Арегінського, метру та ритму, темпу й агогіки до питань музичної артикуляції, мелізматики, знаків скорочення нотного письма.

Друга частина – «Вступ до викладання музичної гармонії» – починається з роздумів автора про музику, зокрема про стародавнє уявлення про поетичне, музичне та риторичне мистецтво, про значення музики в період написання праці, про властивості музики розкривати глибокий зміст та впливати на почуття. Воробкевич акцентує увагу на тому, що «до музики можна ставитися з точки зору теорії та практики» [9, 25]. Теорія, на думку автора, пов'язана зі способами, правилами створення музичної композиції, а музична практика – з власне компонуванням, створенням, винахідництвом та виконавством. Музику, в цілому, Воробкевич поділяє на вокальну та інструментальну, а також розрізняє за стилями та жанровою приналежністю: масова, церковна, театральна, оперна, концертна, воєнна, ігрова та популярна естрадна. Водночас, автор підручника вказує на дві її основні складові – мелодію та гармонію. Ці поняття він розглядає з музично-теоретичного та естетичного аспектів. «Мелодія – це благозвучна та винахідлива послідовність окремих тонів, що слідує один за одним; вчення, яке розкриває сутність мелодії, як складової музичного твору» [9, 26]. Гармонію Воробкевич спочатку визначає як науку, що містить систематичний виклад правил, потім висвітлює зміст слова «гармонія» та його походження. У музичному сенсі науковець визначає гармонію як «сполучення декількох особливих, конкретних звуків, що утворюють благозвучні поєднання або акорди» [Там само]. Це поняття Воробкевич розглядає і як загальну категорію, що характеризує особливість та оригінальність музичного твору. Поряд з цими основними категоріями, що

складають основу гармонічного мислення музиканта, автор підручника наводить й ряд визначень, зокрема, таких термінів, як композиція (твір), генерал-бас.

Один з розділів цієї частини автор присвячує класифікації музики за видами музичної діяльності. Виконавців він відносить до сфери «практичної музики», а особливо обдарованих – до «віртуозного» музичного мистецтва. Музичну науку, вивчення правил, за якими створюється музична композиція, Воробкевич називає «теоретичною» музикою, а діяльність, пов'язану зі створенням музики – композиторським музичним мистецтвом. Зокрема, він відзначає: «Теорія музичної композиції має подвійну мету: дозволяє зрозуміти музику практично, цінувати музичні твори в усіх відношеннях та отримувати від неї справжнє задоволення» [9, 27]. Автор робить висновок, що теорія має розвиватися тільки на основі практики, тому поєднання цих двох важливих складових стали основною змістовою характеристикою його праці про музичну гармонію.

Сидір Воробкевич розкриває і теорію музичного звуку, його фізичні властивості, принципи музичної системи, назви октав, звуків, виникнення діатонічної та хроматичної гам. Особлива увага приділяється темі «інтервали», адже вони – основа побудови акордів.

Основна, третя частина підручника Сидора Воробкевича – «Музична гармонія» складається з 31 розділу. В структурі матеріалу цієї частини книги, в цілому, відчувається певна дезорганізація, адже відсутня чітка логіка послідовного тематичного наповнення. Проте С. Воробкевич, здійснюючи одну з перших спроб написання підручника для місцевих музикантів, втілює власне бачення його структурованості, не позбавивши «Музичну гармонію» необхідних складових. Проаналізувавши зміст цієї частини книги, сформуємо основні змістовно-тематичні розділи та позначимо номери відповідних підрозділів, де висвітлено їх зміст: фундаментальний бас або генерал-бас (№1,2,12), гармонічне чотириголосся (№3,7,9-10,13,5-19,21), лади та правила гармонізації звукорядів (№4,5,8,14), модуляція та її використання в композиції (№6,11,20), мелодичний розвиток в гармонічному чотириголоссі та неакордові звуки (№22-25,27,28), види багатоголосся та контрапункт (№26,29,30), післямова (№31).

Теми, присвячені фундаментальному басу, викладають теоретичні принципи побудови тризвуків та їх обернень. Автор акцентує увагу

на головних, фундаментальних ступенях тоніки, домінанти та субдомінанти. Воробкевич наводить наочні зразки «простої гармонізації діатоніки» [9, 42]. Розкриваються, зокрема, деякі принципи сполучення акордів, голосоведіння, висвітлюються основні види та правила руху баса, його співвідношення з верхнім голосом.

Про гармонічне чотириголосся автор праці розповідає з орієнтацією на хорові партії. Воробкевич вказує на естетичні властивості чотириголосся: «Ми повинні розуміти, що запропонована красива пісня дає можливість зрозуміти її завдяки людському голосу, і тому вона захоплює серце ніжністю та задоволенням...» [9, 44–45]. Водночас, С. Воробкевич надає характеристики людським голосам, вказуючи на їх естетичні властивості та образні асоціації, наводить діапазони голосів, характеризує хори різного складу, зокрема чоловічі та змішані, з великою кількістю голосів, розкриває принципи сольного та ансамблевого співу (дует, тріо, квартет тощо), торкається жанрової належності композицій (балада, романс, дойна, хора, арія). Слід зазначити, що Воробкевич навчає на прикладах власне місцевого жанрового контенту, що робить його працю пристосованою до потреб освітнього процесу музикантів Буковини.

Отже, ця категорія тем найбільш об'ємна і змістовна, оскільки тут викладено основні положення і правила гармонічного чотириголосся, зокрема, норми голосоведіння, типи руху голосів, різні види акордів, їх розв'язання та обернення, види каденцій, альтерація в акордах.

У сьомому розділі Воробкевич розглядає поняття консонансу та дисонансу, перед усе, з естетичної позиції, характеризуючи твори, написані «тільки на консонуючих акордах, без усяких змін, без модуляцій та без дисонансу» як монотонні та нецікаві. Отже, консонанси, за Воробкевичем, – це «такі співзвуччя, які своїм загальним звучанням створюють ефект тиші, спокою у нашому серці», а дисонанс називає своєрідним «естетичним злом музики», що викликає в людському серці «непорозуміння та сум'яття» [9, 76].

Категорія ладів та правил гармонізації звукорядів характеризує різновиди мажорних та мінорних ладів, види тональних співвідношень, квінтове коло тональностей, ключові знаки. Воробкевич багато пише про різновиди мінорної гами, наводячи приклади деяких видів натуральних «старовинних» діатонічних ладів, зокрема дорійського, фригійського та еолійського. Зосереджується

увага на проблемах гармонічних та мелодичних ладів, розбіжностях у поглядах між теоретиками минулого та сучасності (сучасний період власне для Воробкевича).

Теми, які стосуються модуляції, розкривають принципи модуляційних змін тональностей, технологію створення модулюючих каденцій, особливості їх використання в музичному творі, торкаються проблем споріднення тональностей. Також Воробкевич приділяє значну увагу модуляції, що здійснюється за допомогою зменшеного септакорду, та питанням енгармонізму. Характеризуючи мелодичний розвиток в гармонічному чотириголосі, автор розкриває принципи мелодичних переміщень, тобто види секвенцій, а також утворення так званих «вторинних гармоній» – співзвучь з участю неакордових звуків.

С. Воробкевич, аналізуючи види багатоголосся, серед яких виділяє поліфонічне та «поліхоральне», декілька розділів присвячує темам контрапункту. Тут розкривається походження терміну, його смисл та призначення, наводяться ознаки, які відрізняють його від гармонії; пояснюються основні терміни контрапункту, зокрема *cantus firmus*, простий та складний контрапункти, їх види, подвійний контрапункт; розглядаються принципи імітації та канону.

Останній розділ частини праці про музичну гармонію дещо випадає із загального контексту. «Післямова» пропонує коротко оглянути музичні форми та деякі жанри вокальної музики. Під терміном «музична форма» Воробкевич розуміє, зокрема «увесь об'єм музичного твору з точки зору більшої або меншої його тривалості» [9, 198]. Основою музики автор праці вважає «період», а народну творчість – джерелом усіх елементів музичних форм, серед яких виділяє мотив (*Motivul*), фразу (*Frîntura sectiunea*), музичне речення (*Propusæcfunea musicalæ*) та період (*Periodæ musicalæ*).

Серед жанрів вокальної музики найбільш простим і розповсюдженим С. Воробкевич називає пісню. Автор праці поділяє пісні на релігійні та світські, які мають певні образні характеристики. Особливо автор відзначає календарні та обрядові пісні, зокрема колядки, весільні, поховальні та застольні. Цінним є розгляд популярних жанрів на Буковині, що представляють румунську пісенну культуру. Так, у цьому розділі охарактеризована дойна, яку Воробкевич визначає як «меланхолійну пісню, крізь яку проступає відчуття болю, ніжності», що виконується у помірному темпі, плавному ритмі. Автор із захопленням

відзначає чутливість румунських пісень, «слухання яких підносить до небес своїми почуттями, а серце завмирає, проливаючи сльози» [9, 201]. Хора – ще один жанр румунської пісенної творчості, який охарактеризований Воробкевичем як «пісня перед усе радості, гри, позбавлення від печалі» [9, 202], яка нерідко виконується під інструментальний супровід. Автор праці розглядає й такі жанри, як романс, балада, баркарола, шансон, канцона, арія, арієта, аріозо, каватина, речитатив, а також різновиди ансамблів, музично-драматичні жанри (опера, оперета, водевіль та інші), церковну музику.

Слід зазначити, що теоретичні роздуми Воробкевича знаходять відображення у нотних прикладах, які демонструють варіанти гармонізації. Відрадно, що автор підручника, орієнтуючись на цільову аудиторію, нерідко пояснює прийоми і правила гармонізації на прикладах румунських народних мелодій і пісень, що надає праці актуальності та доступності. Автором наводяться приклади гармонізації популярних румунських мелодій, зокрема й пісні «Дитяча мрія» (рис. 2).

Рис. 2. Румунська пісня «Дитяча мрія», гармонізована С. Воробкевичем (уризок)

Наукова новизна. В статті вперше ґрунтовно проаналізовано музично-теоретичну працю, що стала основою теоретичної підготовки фахівців з музичного мистецтва на Буковині, здійснено висновки про особливості музикознавства краю.

Висновки. Отже, праця Сидора Воробкевича повністю відповідає традиціям другої половини XIX століття та підтверджує думку про те, що термінологія, методичне пояснення основ теорії музики, зокрема музичної гармонії, на той момент знаходилися на стадії розвитку, та зазнали змін вже у наступному столітті. На нашу думку, підручник не має чіткої логічної структури, матеріал

викладений дещо непослідовно. Проте це не зменшує його цінності, адже «Музична гармонія» С. Воробкевича – джерело правдивої інформації про основні постулати теоретичного музикознавства, пов'язаного з принципами гармонічного мислення, що, на думку автора підручника, є обов'язковим підґрунтям успішної композиторської діяльності.

Музикознавчі праці періоду Австро-Угорської влади на Буковині, зокрема, підручник гармонії С. Воробкевича, продемонстрували зародження в краї музикознавчої думки в її історичному та теоретичному вимірах. Праці Антона Норста та Сидора Воробкевича стали джерелом знань про музичну культуру Буковини в її багатонаціональному розмаїтті, про розвиток музичної освіти краю, педагогічні аспекти, виконавське мистецтво тощо. Ці музично-теоретичні та культурологічні розвідки – неоціненний скарб і для сучасних дослідників, що надав змогу по-іншому поглянути на своє минуле та окреслити шляхи розвитку сучасного історичного та теоретичного музикознавства.

Література

1. Вишпінська Я. М. Музична освіта Буковини: досвід, тенденції, перспективи: навч. посібник. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2011. 264 с.
2. Каплієнко-Ілюк Ю. В. Музичне мистецтво Буковини. Стильові парадигми композиторської творчості XIX–XXI ст.: монографія. Чернівці: Букрек, 2020. 504 с.
3. Кушніренко А. М., Залуцький О. В., Вишпінська Я. М. Історія музичної культури й освіти Буковини: навч. посібник. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. 376 с.
4. Музичне краєзнавство Буковини (присвячене 175-річчю з дня народження С. Воробкевича): Хрестоматія. Навч. посібник до курсу «Музичне краєзнавство». Вип. 8. / Укл.: О. В. Залуцький. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. 35 с.
5. Музичне краєзнавство Буковини: Навч. посібник до курсу «Музичне краєзнавство». Вип.: 3 / укл. О. В. Залуцький; переклад з німецької: Чебан Г. І. Чернівці: Рута, 2004. 79 с.
6. Музичне краєзнавство Буковини: Навч. посібник до курсу «Музичне краєзнавство». Вип. 5 / Видання 2-ге, доповнене; присвячене 185-й річниці з дня народження Кароля Мікулі та 600-річчю м. Чернівці / укл. О. В. Залуцький. Чернівці: Книги–XXI, 2008. 140 с.

7. Процик С. Підручник гармонії С. Воробкевича. *Музика*. 1977. Січень-лютий (№ 1). С. 28–29.
8. Dr. Anton Norst. Der Vereines zur Förderung der Tonkunst in der Bukowina. 1862–1902. Czernowitz: Buchdruckerei-Gesellschaft, 1903. 68, XXXIV s.
9. Vorobchieviciu Is. Manual de Armonia musicale. Cerneuti: Cutipariul lui Rudolf Echartd, 1869. 207 p.
10. Worobkiewicz Isidor. Kurse, allgemeine Musiklehre fur Schule und Haus. Czernowitz: Druck und Verlag von Rudolf Eckhardt, 1877. 54 s.

References

1. Vyshpins'ka, Ya. M. (2011). Music Education in Bukovyna: Experience, Trends, Perspectives: study guide. Chernivtsi: Chernivtsi National University [in Ukrainian]
2. Kapliyenko-Iliuk, Yu. V. (2020). Music Art of Bukovyna: Style Paradigms of Composer Art of the XIX–XXI Centuries: monograph. Chernivtsi: Bukrek [in Ukrainian]
3. Kushnirenko, A. M., Zaluts'kyy, O. V. & Vyshpins'ka, Ya. M. (2011). History of Musical Culture and Education of Bukovyna: study guide. Chernivtsi: Chernivtsi National University [in Ukrainian]
4. Zalutskyi, O. V. (ed.). (2011). Musical Regional History of Bukovyna (Dedicated to the 175th Anniversary of the Airth of S. Vorobkevych): Reader. Study guide for the course “Musical regional history”, Chernivtsi: Chernivtsi National University, 8 [in Ukrainian]
5. Zalutskyi, O. V. (ed.). (2004). Musical Regional History of Bukovyna: study guide for the course “Musical regional history”. Chernivtsi: Ruta, 3 [in Ukrainian]
6. Zalutskyi, O. V. (ed.). (2008). Musical Regional History of Bukovyna: study guide for the course “Musical regional history”. Chernivtsi: Knyhy–XXI, 5 [in Ukrainian]
7. Protsyk, S. (1977). S. Vorobkevych's Harmony Textbook. Muzyka, 1, P. 28–29. [in Ukrainian]
8. Norst, A. (1903). Der Vereines zur Förderung der Tonkunst in der Bukowina. 1862–1902. Czernowitz: Buchdruckerei-Gesellschaft [in German]
9. Vorobchieviciu, Is. (1869). Manual de Armonia musicale. Cerneuti: Cutipariul lui Rudolf Echartd [in Romanian]
10. Worobkiewicz, Isidor. (1877). Kurse, allgemeine Musiklehre fur Schule und Haus. Czernowitz: Druck und Verlag von Rudolf Eckhardt [in German]

*Стаття надійшла до редакції 20.04.2023
Отримано після доопрацювання 22.05.2023
Прийнято до друку 29.05.2023*